

Rafał Michliński

Instytut Pamięci Narodowej
ORCID: 0000-0002-6389-2371

**Wyprawy kijowskiej szkic zbiorowy – rzecz o albumie
Ośrodka KARTA w 100-lecie wyprawy**

Przełomowy moment wojny polsko-bolszewickiej z lat 1919–1920 – bitwa warszawska przeważył ostatecznie o istnieniu odrodzonego po 123 latach zaborów młodego państwa polskiego. Wyparcie Armii Czerwonej z przedpola Warszawy i zadanie końcowego ciosu bolszewikom jesienią 1920 roku w bitwie nad Niemnem zahamowały pochód czerwonej rewolucji na zachód Europy. Zanim jednak do tego doszło, 21 kwietnia 1920 roku zawarto porozumienie pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową (URL), zwane układem Piłsudski – Petlura. Najważniejszą jego konsekwencją była tzw. wyprawa kijowska – prewencyjne uderzenie sprzymierzonych wojsk polsko-ukraińskich na Kijów, wymierzone przeciwko Armii Czerwonej, rozpoczęte 25 kwietnia 1920 roku. Głównym celem natarcia było zniszczenie przynajmniej jednej bolszewickiej armii stacjonującej na Ukrainie¹. W wyniku ofensywy, 7 maja, oddziały WP wkroczyły do Kijowa. Cel strategiczny nie został jednak osiągnięty – Armia Czerwona wycofała się z Ukrainy nie przyjmując otwartej walki. Na skutek kontrofensywy bolszewickiej trwającej od końca maja 1920 roku, w dniach 10–11 czerwca główne siły WP opuściły Kijów. Bolszewicka nawałnica została zatrzymana dopiero na przedpolach Warszawy.

¹ T. Kutrzeba, *Wyprawa Kijowska 1920*, Warszawa 1937, s. 53–54.

W setną rocznicę zwycięskiej wojny przeciwko bolszewikom – wojny dwóch cywilizacji, wojny o późniejszy kształt Starego Kontynentu, do rąk Czytelnika trafił pierwszy tom albumu pt. *Wojna o wolność 1920*, t. 1, *Wyprawa kijowska* autorstwa Agnieszki Knyt². Związana od wielu lat z Ośrodkiem KARTA, odpowiedzialna za wybór tekstów i opracowanie A. Knyt jest autorką wielu publikacji na temat wojny polsko-bolszewickiej oraz późniejszego okresu istnienia II RP³. Omawiany pierwszy tom albumu składa się z siedmiu części: słowa od wydawcy autorstwa Agnieszki Knyt, wprowadzenia prof. dr. hab. Janusza Odziemkowskiego – historyka związanego z Uniwersytetem Kardynała Stefana Wyszyńskiego, znawcy wojny lat 1919–1920⁴, czterech

² Zgodnie z zapowiedzią Ośrodka KARTA, druga część albumu *Wojna o wolność 1920* pt. *Bitwa warszawska* ukazała się w sierpniu 2020 r. Źródło: <https://ksiegarnia.karta.org.pl/produkt/wojna-o-wolnosc-1920-2/> [dostęp: 18.07.2020].

³ Zob. m.in.: A. Knyt, *Aresztowani w rejonie Lwowa i Drohobycza. Alfabetyczny wykaz 5822 obywateli polskich aresztowanych przez NKWD w rejonie Lwowa i Drohobycza w latach 1939–1941*, Warszawa 1998; *Prywaciarze 1945–89*, red. A. Knyt, A. Wancierz-Gluza, Warszawa 2004; A. Knyt, *Rok 1920. Wojna Polski z Rosją bolszewicką*, Warszawa 2005; eadem, *Zwycięstwo pod Warszawą*, Warszawa 2005; eadem, *Warszawa, maj 1926*, Warszawa 2006; eadem, *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński 1918–2008*, Warszawa 2008; eadem, *1920 – wojna o Polskę*, Warszawa 2010; O. Bergholc, L. Ginzburg, J. Koczyna, *Oblężone*, wybór i oprac. A. Knyt, tłum. z rosyjskiego A. Knyt, E. Milewska-Zonn, Warszawa 2013; M. Römer, M. Römer, *Miłość z lupanaru. Dziennik intymny wileńskiego adwokata*, wybór A. Knyt, Warszawa 2019; A. Gurianow, *Więźniowie łagrów w rejonie Workuty*, cz. 1, *Alfabetyczny wykaz 4105 Polaków i obywateli polskich innych narodowości aresztowanych od 17 września 1939 do 4 stycznia 1944, więzionych w Workutłagu, Inflagu, Minłagu, Obskim ITL i łagrach podległych Północnemu Zarządowi Budowy Kolei*, red. i koordynacja całości A. Knyt, Warszawa 1999. A. Knyt jest także redaktorem serii sześciu tomów *Dzienników* autorstwa Michała Römera wydanych przez Ośrodek KARTA w latach 2017–2019.

⁴ Zob. m.in.: J. Odziemkowski, *Wieś i armia w II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1988; idem, *Bitwa Warszawska 1920 roku*, Warszawa 1990; idem, *15 wiorst od Warszawy. Radzymin 1920*, Warszawa 1990; idem, *Cyców 1920*, Warszawa 1992; idem, *Lida 1920*, Warszawa 1994; idem, *Leksykon bitew polskich 1914–1921*, Pruszków 1998; idem, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej, 1919–1920*, Warszawa 2004; idem, *Piechota polska w wojnie z Rosją bolszewicką 1919–1920*, Warszawa 2010; idem, *Polskie kolejnictwo wojskowe na froncie wschodnim 1918–1920*, Kraków 2011; idem,

zasadniczych rozdziałów oraz spisu źródeł. Liczący 264 strony album zawiera 240 zdjęć i grafik oraz 188 wpisów – dokumentów, wspomnień, relacji, fragmentów dzienników i materiałów prasowych.

Pierwszy rozdział, zatytułowany *Ofensywa* (s. 12–79) przedstawia okoliczności i tło wydarzeń poprzedzających wyprawę kijowską oraz postępy wojsk sprzymierzonych posuwających się w kierunku stolicy Ukrainy. Ramy czasowe rozdziału określone zostały przez kolejne wypowiedzi uczestników i świadków wojny. Mimo iż pierwszy cytat datowany jest na 22 stycznia, a ostatni, autorstwa plut. S. Pinkowskiego z 34. pułku piechoty na 7 maja, zdecydowana większość wypowiedzi pochodzi z kwietnia i maja 1920 roku. Punktami odniesienia do prowadzonej narracji są kolejne daty opatrzone krótką informacją na temat toczących się wydarzeń. Otwierający rozdział fragment z *Pamiętnika* gen. Jana Romera ukazuje trudności i wyzwania stojące przed uczestnikami uderzenia na Kijów. Słowa Romera „(...) prawie wszystkie formacje ukraińskie i lud odnoszą się do nas wrogo! Naczelne Dowództwo każe nam odnosić się do Ukraińców przyjaźnie, ale ich oddziały, bandy (...) a nawet ludność, na naszych tyłach napadają na nas (...)” trafnie oddają nastroje panujące zimą i wiosną 1920 roku. W rozdziale pierwszym, obok wypowiedzi postaci mających bezpośredni wpływ na toczącą się wojnę, takich jak m.in.: marszałek Piłsudski (odezwa do mieszkańców Ukrainy), ataman Petlura (odezwa do ludności Ukrainy), generałowie Listowski i Kutrzeba, a także Włodzimierz Lenin, Czytelnik zapoznaje się ze wspomnieniami zwykłych żołnierzy, którzy na własnej skórze doświadczają wojennych trudów. Szczególnie uwagę przykuwają wspomnienia plut. F. Krzystyniaka z 42. pułku piechoty, ukazujące oblicze

Polskie formacje etapowe na Litwie i Białorusi 1919–1920, Kraków 2011; idem, *Żebyśmy wolną Ojczyznę mieli... Dywizja Litewsko-Białoruska Wojska Polskiego listopad 1918–czerwiec 1919 r.*, Brzeście 2013; idem, *Żołnierze kresów północno-wschodnich w obronie Warszawy, sierpień 1920*, Brzeście 2014; J. Odziemkowski, A. Rukkas, *Polska-Ukraina 1920*, Warszawa 2017; J. Odziemkowski, *Polskie formacje etapowe w Galicji Wschodniej na Wołyniu i Ukrainie w latach 1918–1920*, Warszawa 2019.

wojny widziane oczyma piechura (s. 45) oraz fragment z raportu Straży Kresowej o nastrojach społecznych w rejonie Równego (s. 66).

Od słów Piłsudskiego „Zajęcie Kijowa jest to nawet nie potrzeba, ale hasło i symbol polityczny” rozpoczyna się drugi, stanowiący największą część albumu rozdział zatytułowany *W Kijowie* (s. 80–165). Jego ramy czasowe wyznaczone są wydarzeniami od wkroczenia pierwszego polskiego oddziału do Kijowa 6 maja do ostatecznego opuszczenia miasta 10 czerwca. Wielogłos przemawiający z kart rozdziału II pozwala zapoznać się z wieloma wymiarami wojny – nie tylko w ujęciu politycznym czy militarnym, ale także społecznym i gospodarczym. Obok podniosłych przemówień wygłoszonych w hotelu Savoy w Winnicy, odnajdujemy opinie zwykłych żołnierzy i mieszkańców Kijowa, niepewnych o swoją przyszłość. Samo zajęcie miasta przez wojska sprzymierzone traktowane było przez opinię międzynarodową z rezerwą, czego dowodem mogą być słowa premiera Wielkiej Brytanii Lloyd’a Georga iż „Polacy mają skłonność do arogancji i powinni uważać, by nie dostać po łbie” (s. 96). Obok optymistycznych słów padających z ust polskich wojskowych i urzędników, Czytelnik może zapoznać się z wieloma opiniami przedstawicieli strony bolszewickiej: na szczególną uwagę zasługują wypowiedzi Sergieja Mieżeninowa – dowódcy XII Armii (s. 115) oraz Michaiła Tuchaczewskiego, wieszczące rychły odwrót wojsk polskich z Ukrainy. Nie brakuje też głosów społeczności międzynarodowej: Brytyjczyków oraz Amerykanów. Tocząca się wielka rozgrywka wojenna i polityczna jest także tłem dla wypowiedzi intymnych, osobistych zwierzeń, ukazujących zwykłe uczucia – bólu i tęsknoty za najbliższymi.

Trzeci, niezwykle interesujący rozdział pracy pt. *Odwrot* (s. 166–233) przedstawia wycofywanie się wojsk polskich z Ukrainy, sytuację wewnętrzną w kraju – kryzys parlamentarny i upadek rządu Władysława Grabskiego, protesty robotników w Warszawie, powstanie Rady Obrony Państwa, załamanie się frontu i wycofanie się polskich sił na linię Narwi i Bugu. Ramy czasowe rozdziału obejmują okres od 11 czerwca do 30 lipca 1920 roku. Wiszące nad Polską zagrożenie Armii Czerwonej stawało się co-

raz bardziej realne. Z każdym kolejnym dniem załamywały się linie obrony. Wraz z postępami w pochodzie na zachód, położenie międzynarodowe bolszewików stawało się coraz lepsze. Niepewność kolejnych dni, strach, świadomość śmiertelnego niebezpieczeństwa i rosnącego zagrożenia, które można odnaleźć w wypowiedziach m.in. Juliusza Zdanowskiego i Michała Römera w doskonały sposób zostały zestawione z głosem strony bolszewickiej. Przytoczony fragment listu Juliana Marchlewskiego do Włodzimierza Lenina (s. 232) wieszczy rychły koniec „burżuazyjnego ciemięcy” i dalej – wyraża nadzieję, że uda się „doprowadzić szczęśliwie do końca sprawę wyzwolenia robotniczo-chłopskiej Polski i zatknąć Czerwony Sztandar rewolucji nad najbliższą Rosji twierdzą imperializmu i reakcji”.

Najkrótszy i zarazem ostatni (czwarty) rozdział pt. *Mobilizacja* (s. 236–259) ukazuje wysiłek narodu polskiego w przededniu przełomowego momentu wojny polsko-bolszewickiej – bitwy warszawskiej. Utworzenie Armii Ochotniczej z gen. Józefem Hallerem na stanowisku Generalnego Inspektora tej Armii wlało w serca Polaków wiarę w zwycięstwo. Mobilizacja przedstawicieli różnych grup społecznych znajduje swoje odbicie w wypowiedziach lekarza, pisarki czy gimnazjalnego ucznia (s. 240–241). W ostatniej części albumu, autorka prezentuje głosy tylko polskich uczestników wojny. Wszystkim im przyświeca jeden cel: obrona Ojczyzny. Wojenna rzeczywistość widziana oczyma żołnierzy-ochotników i fragment listu płk. Józefa Jaklicza do żony z ostatnich dni lipca 1920 roku stanowią zakończenie rozdziału.

Pierwszą rzeczą, która zwraca uwagę jest duża ilość wykorzystanych źródeł. Wypowiedziom, tak odmiennym w swoich treściach jak ich autorzy⁵, towarzyszy bogata oprawa graficzna. Różnorod-

⁵ Spis źródeł umieszczonych na stronach 260–262, to 95 pozycji zawierających m.in.: dokumenty znajdujące się w archiwach polskich oraz zagranicznych (brytyjskich, ukraińskich), rozkazy, odezwy, wspomnienia i dzienniki z okresu wojny polsko-bolszewickiej, materiały prasowe, a także opracowania naukowe tematu powstałe po zakończeniu wojny. Zob. *Wojna o wolność 1920*, t. 1, *Wyprawa kijowska*, Wybór i opracowanie A. Knyt, Ośrodek KARTA, Warszawa 2020, s. 260–262.

ność fotografii i grafik zasługuje na uznanie. Autorka korzystała bowiem nie tylko z zasobów polskich (m.in.: Centralne Archiwum Wojskowe, Wojskowe Biuro Historyczne, Muzeum Wojska Polskiego, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Akt Nowych, Muzeum Narodowe w Krakowie/Muzeum Czartoryskich, Państwowe Archiwum w Radomiu, Ośrodek KARTA), ale sięgnęła także po materiały znajdujące się w archiwach zagranicznych (Biblioteka Narodowa Akademii Nauk Ukrainy, Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie, Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Muzeum Historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w Mińsku, Rosyjska Biblioteka Państwowa, Rosyjskie Państwowe Archiwum Kinofotodokumentów). Przedstawiona niemal dzień po dniu, opowiedziana fotografiami i grafikami wyprawa na Kijów przenosi Czytelnika do wojennych okopów, szpitali polowych, ukraińskich bezdroży i nad poleskie rzeki. Obraz codzienności wojennej – uciekających przed frontem cywili, protesty robotników, działania bojowe czy narady wojskowe – doskonale współgra i dopełnia zamieszczone teksty. 240 starannie dobranych, bardzo dobrej jakości zdjęć i grafik stanowi wielki atut albumu. Dobór odpowiedniej oprawy graficznej do tekstu jest sztuką niezwykle trudną. W przypadku *Wojny o wolność 1920* można stwierdzić z pełną odpowiedzialnością, że sztuka ta się udała.

Trudno jest odnieść się szczegółowo do wszystkich przytoczonych cytatów i wypowiedzi umieszczonych w albumie, mimo to mam kilka uwag natury ogólnej. Przedstawienie pełnej treści układu pomiędzy rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej z 21 kwietnia 1920 roku byłoby korzystnym zabiegiem – wskazanie podstaw prawnych (a w konsekwencji i militarnych) dałoby Czytelnikowi pełniejszy obraz genezy wyprawy kijowskiej. Pominięty bowiem w albumie punkt VII umowy wskazywał, iż zawarta została konwencja wojskowa, stanowiąca część integralną tzw. paktu Piłsudski – Petlura⁶. Umieszczenie tekstu polsko-ukraińskiej konwencji

⁶ *Sojusz Piłsudski – Petlura. Dokumenty i materiały*, red. J. Pisuliński, W. Skalski, Warszawa–Kijów 2020, s. 346.

wojskowej z 24 kwietnia 1920 roku, regulującej wzajemne stosunki wojsk sprzymierzonych i determinującej militarny aspekt wyprawy kijowskiej byłoby świetnym dopełnieniem pierwszego rozdziału albumu⁷.

Należy jednak zwrócić na kilka niedociągnięć, które się pojawiły w albumie. Zacytowany na stronie 49 Karol Taube – oficer Floty Pińskiej nie był dowódcą statku „Pancerny” (występującego w literaturze także jako „P I”), lecz motorówki bojowej „MB II”. Początkowo dowódcą „Pancernego” był Jan Giedroyc⁸, a następnie Stanisław Hryniewiecki⁹. Pełny tytuł przedstawiciela dyplomatycznego Wielkiej Brytanii w Polsce Horace’a Rumbolda (s. 129) to Poseł Nadzwyczajny i Minister Pełnomocny (ang. Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary). Pojawiający się na stronie 148 major Józef Jaklicz, istotnie był dowódcą 25. pułku piechoty, jednak dopiero od połowy lipca 1920 roku. W maju 1920 roku dowódcą tego pułku był podpułkownik Robert Risy¹⁰. Generał Jan Romer (s. 168), od maja 1920 roku był dowódcą Dywizji Jazdy – wielkiej jednostki jazdy Wojska Polskiego sformowanej pośpiesznie w trakcie wyprawy kijowskiej¹¹, nie zaś 1. Dywizji Kawalerii – 1 DK powstała w 1924 roku i na jej czele stanął gen. Juliusz Rómmel. W ostatnim zdaniu albumu napisano: „Losy Polski, ale też Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy i szerzej – zachodniej Europy ważyły się ostatecznie w sierpniu 1920, kiedy bolszewicy podeszli pod bramy Warszawy”. Oczywiście jest to prawdą, jednak w wyliczeniu państw zabrakło Estonii – warto o niej pamiętać, zwłaszcza, że to właśnie wojska estońskiej armii pod dowództwem gen. Johana Laidonera jako pierwsze (1919 r.) powstrzymały pochód

⁷ Ibidem, s. 351–354.

⁸ K. Taube, O. Żukowski, *Zarys historii wojennej flotyll rzecznych*, Warszawa 1931, s. 22.

⁹ J. Przybylski, *Marynarze w walce o niepodległość Polski 1918–1920*, Warszawa 1999, s. 168.

¹⁰ D. Kamiński, *Dzieje 25 pułku piechoty Wojska Polskiego w latach 1918–1939*, Piotrków Trybunalski 2004, s. 204.

¹¹ *Księga jazdy polskiej*, red. B. Wieniawa-Długoszowski, Warszawa 1938, s. 164.

rewolucji bolszewickiej na zachód Starego Kontynentu¹². Na ostatniej stronie pojawił się błąd ortograficzny. Należy mieć na uwadze, że powyżej wskazane uchybienia i braki mają charakter ogólny i nie wpływają w znaczny sposób na całokształt solidnie opracowanego albumu.

Starannie wydany, bogaty źródłowo, zarówno pod względem tekstów, jak i fotografii oraz grafik album pod redakcją A. Knyt jest pracą bardzo udaną. Przemyślana koncepcyjnie publikacja przenosi Czytelnika do wydarzeń sprzed stu laty, ukazując wyprawę kijowską z wielu perspektyw. Opowiedziana wielogłosem historia zachęca czytelnika do refleksji, a odpowiednio dobrana strona graficzna doskonale dopełnia narrację. Słowo pisane współgra z obrazem, aby – jak to podkreśliła autorka w słowie od wydawcy – można było doświadczyć ówczesnego życia, dziś trudno wyobrażalnego. Należy pogratulować autorce bardzo udanego pierwszego tomu albumu.

Rafał Michliński

Wojna o wolność 1920, t. 1, Wyprawa kijowska, Wybór i opracowanie Agnieszka Knyt, Ośrodek KARTA, Warszawa 2020, ss. 264.

¹² J. Lewandowski, *Historia Estonii*, Wrocław 2002, s. 180–182.